

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1252>

Geliş Tarihi: 05.04.2018

Kabul Tarihi: 10.07.2018

CİZRELİ BİR ALİM: İBNÜ'L ESİR

Ziya POLAT*

Öz

Türkiye'nin sınırları içerisinde yer alan Cizre, hem bulunduğu konum ve coğrafi özellikleri hem de ilmi ve kültürel açıdan İslam medeniyetinin önemli şehirlerinden biridir. Cezire bölgesi Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, şimdiki yerinde kurulan şehir, kısa sürede büyük bir gelişme göstererek siyasi, ticari, ilmi ve kültürel açıdan önemli bir merkez haline geldi. Halkın katkıları ve yöneticilerin destekleriyle şehirde büyük alimlerin yetiştiği medreseler kuruldu. Bu alimlerden bazılarının etkileri bugün dahi devam etmesi şehrin İslam tarih ve medeniyetindeki önemini göstermektedir.

Bu makalede Cizre'de yetişmiş ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olan İzzeddin İbnü'l-Esîr el-Cezeri'nin hayatı ve eserleri, bölge ve İslam medeniyetine katkıları bağlamında ele alınacaktır. Bu çerçevede önce Cizre'nin İslam medeniyeti açısından önemi üzerinde durulacak, daha sonra buradaki medreselerde yetişmiş İbnü'l-Esîr'in hayatı siyasi süreç göz önünde bulundurularak incelenecek, en sonda da müellifin eserleri üzerinden İslam Medeniyetine yaptıkları katkılar tasvir edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *İbnü'l-Esîr, Cizre, Alim, Tarihçi, İslam Medeniyeti.*

A scholar from Jizra: Ibn al-Athir

Abstract

Jizra or Jazirat Ibn 'Umar is located within the borders of Turkey and is one of the important cities of Muslim civilisation in terms of both its location and geographical features as well as its scientific and cultural aspects. The region of Jizra after being conquered by Muslims, a city was established in its present location and it has become a

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü.

major political, commercial, scientific and cultural centre in a brief period of time. Many schools or *madrasas* were established with the support and contributions of its people and rulers. Many scholars attained their education were trained in these *madrasas*. The contributions of some of these scholars continues to impact the world to this day. This reveals the importance of this city in Muslim history and its civilisation.

This article, will examine the life and works of Izz al-Din Ibn al-Athir al-Jazri, one of the greatest historians of the medieval Muslim World, in the context of his contributions to the region and Muslim civilisation. Within this framework, the article will first focus on the importance of Jizra in terms of Muslim civilisation. Then it will focus on the life of a scholar who was educated and trained in the city of Jizra, Ibn al-Athir, this will be examined in light of the political process. Finally, the paper will illustrate the author's contributions to Muslim civilisation through his works.

Key Words: *Ibn al-Athir, Jizre, Schoolar, Historian, Islamic Civilization.*

GİRİŞ

Ortaçağın en büyük İslam tarihçilerinden biri olan İbnü'l-Esîr, el-Cezire¹ bölgesinin bugün Türkiye sınırları içerisinde yer alan Cizre şehrinde doğmuş, ilmi tahsilinin büyük bir kısmını burada tamamlamıştır. Cezire bölgesi Ortaçağ İslam Medeniyetinin önemli ilim ve kültür merkezleri arasında yer almaktaydı. Bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Cizre bölgedeki ilim ve kültür zenginliğinden azami derecede istifade etmiş, asırlarca koruduğu bu yönüyle birçok büyük alimin yetişmesine imkân tanımıştır.

Söz konusu makalenin ait olduğu dönem daha çok krizlerin yoğunlukta olduğu dönemdir. İbnü'l-Esîr 1160-1233 yılları arasında yaşamıştır. Bu dönemde İslam dünyası haricen iki yönlü olmak üzere ciddi baskılara maruz kalmış ve bu baskılar sonunda uzun süren bir fetret dönemine girmiştir. Fakat İslâm dünyası açısından sevindirici olan, bu çok büyük baskılara karşı Müslümanlar, İslâm'dan aldığı güçle ciddi anlamda direnç göstermişler ve uzun vadede bu direncin karşılığını almışlardır.

İslam dünyasına dışarıdan yönelen baskıların birincisi haçlı seferleridir. 1096 yılında başlayıp 1291 yılında sona eren haçlı seferleri yaklaşık 200 yıl sürmesine rağmen etkileri daha uzun olmuştur. Birinci Haçlı Seferi sonrasında Urfa, Antakya ve Kudüs gibi Müslümanların hakimiyetindeki önemli şehirlerin Haçlılar tarafından işgal edilmesi İslam dünyasını derinden etkilemiştir. İbnü'l-Esîr doğduğunda Birinci ve İkinci Haçlı seferleri yapılmış, Kudüs Haçlı işgali altına gireli 61 yıl olmuştur. Bu arada İmadüddin Zengi ile birlikte bölgedeki

¹ Sonraki kullanımlar "Cezire" şeklinde olacaktır.

Müslümanlar Haçlılara karşı direnmeyi öğrenmiş, 1144 yılında Urfa geri alınmıştı. 1146 yılında İmadüddin'in vefatıyla umutsuz bir ortam doğsa da İkinci Haçlı Seferinin Nureddin'in katkısıyla Dımaşk surları önünde toprağa gömülmesi Müslümanları ayakta tutmuştu. İbnü'l-Esîr'in doğduğu yıl olan 1160 yılına gelindiğinde Nureddin Zengi Biladüşşam'da düzen kurmuş, Haçlılarla mücadele artık Mısır üzerine kaymıştı.

Bu dönemde İslam dünyasına dışarıdan yönelen ikinci baskı Moğol istilasıdır. Özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda İslam coğrafyasının büyük bir kısmını istila etmeleri Şam'a kadar gelmeleri Müslümanların ikinci bir krize girmelerine neden olmuştur. İbnü'l-Esîr 1220 yılından itibaren Moğolların İslam diyarını işgal etmelerini zorlu bir karar sonrası yazmaya başlar. İşte İbnü'l-Esîr bir yandan bu saldırılardan ilkinin yapıldığı dönemin ortasında Cizre'de doğmuş, Musul'da hayatını sürdürmüş ve Haçlıların yaptıklarına bizzat şahit olmuştur; diğer yandan hayatının sonlarında Moğolların İslam dünyasını istilaya başladığı dönemi iliklerine kadar hissederek yaşamıştır.

Makalede ifade edilen ortamda yerelden genele giden bakış açısı üzerinden önce bölgenin ve Cizre şehrinin tasviri yapılacak ardından İbnü'l-Esîr'in hayatı bölgedeki sıkıntılar ve imkanlar üzerinden okunacak, en sonda da eserleri bölge ve Cizre'deki kültürel ortamla bağlantılı bir şekilde tasvir edilecektir. Makalenin amacı müellifi ve eserlerini yetiştirdiği ortam ve eserleri bakımından bölge ile doğrudan bağlantısını kurmaktır. Böylece Cezire bölgesi gibi müellifin hem yetiştirdiği ortamın ona katkısı hem bu ortamın eserlerine yansımaları hem de yerelden genele giden bir alimin çalışmalarının hangi şartlarda ortaya çıktığı tesbit edilmiş olacaktır. Çalışma süresince konuyla ilgili ana kaynaklar ve araştırma eserler birlikte kullanılacak böylece İbnü'l-Esîr ile ilgili genel bir literatür ortaya konmaya çalışılacaktır.

1-CİZRE ve İSLAM MDENİYETİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Dicle nehri üzerinde bir adada miladi 814 yılında kurulduğu ifade edilen Cizre'deki yerleşimin, kanıtlar az olmakla birlikte, Hz. Nuh ve ahfadı ile başladığı söylenebilir (Tüzün, 2014, I: 139-142). Bölgeyi anlatan İslam tarihi kaynakları bugün Cizre olarak bildiğimiz yerleşim biriminin, bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra, ismi İbn Ömer olarak bilinen ve muhtemelen bölgede yöneticilik yapan bir şahıs tarafından kurulduğunu ifade etmektedirler (Vâkidi, 1996: 235; İbn Şeddâd, 1928, III/I: 213; Hamevî, 1977: 138). İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönemde şehri kuran şahsın ismiyle Ceziretü

İbn Ömer olarak anılmaya devam etti. Şehir bugün Türkiye sınırları içerisinde yer alan Şırnak iline bağlı Cizre ilçesi olarak bilinmektedir. Cizre İslam Medeniyeti tarihinde ilmi ve kültürel açıdan önemli bir şehirdir. Tarih boyunca birçok medeniyete şahitlik yapan Cizre'yi bölgedeki diğer şehirlerden ayıran yönü İslam tarihinin hemen her döneminde hem kültür ve medeniyet bağlamında aktif olması hem de siyasi açıdan yönetim merkezlerinden biri olmasıdır (Sâbân, 2013: 154).

Mukaddesi, Cezire'yi yaşanılacak beş önemli bölgeden biri saymakta ve Cizre'yi de bölgenin başkenti olarak ifade etmektedir (2015: 53, 147). İbn Havkal şehrin doğu Anadolu, Rum diyarı, Meyyafarikin ve Erzen bölgesinin iskelesi konumunda olduğunu söyler (İbn Havkal, 2014: 188). Cizre'nin Dicle nehri üzerinde kurulması, Musul ile Diyarbekir bölgesinin kavşak noktasında yer alması ve kesintilerle birlikte uzun süre bölgenin idari merkezi olması devlet ricali ve halk tarafından birçok medresenin inşasına vesile olmuş, bu da ilmi ve kültürel hayatın canlı kalmasını sağlamıştır (Çiçek, 1999: 126). Mesela kaynaklar Nureddin Zengi döneminde Cizre'de dört medresenin varlığını teyit eder. Aynı şekilde el-Cezire bölgesinde Musul, Sincar ve Harran'dan sonra en çok medrese Cizre'de bulunmaktadır (Şeşen, 1987: 324). Cizre'deki kültürel canlılığın sürekliliği sonraki asırda yazılan eserlerde de göze çarpar. Mesela kaynaklar 14. asırda Şafii mezhebine göre eğitim veren beş medreseden bahsederler (İbn Şeddâd, 1928, III/I: 214). Cizre'deki medreselerin sayısı tam olarak bilinmese de Müslümanların hakimiyetine girmesinden sonra kurulan şehirde inşa edilen Kırmızı Medrese, Abdaliye Medresesi, Mecidiye Medresesi, Süleymaniye Medresesi ve Nizamülmülk'ün Cizre'de inşa ettiği Radviye Medresesi gibi eğitim kurumları günümüze kadar varlığını devam ettirmişlerdir (Sâbân, 2013: 157). İlim kültür ve medeniyet açısından Cizre'nin önemini anlatan diğer bir durum da tarih boyunca İbn Havkal, Makdisi/Mukaddesi, İbn Cübeyri, İbn Battuta gibi birçok seyyahın şehre uğramasıdır.

Cizre'deki ilmi hareketlilik özellikle İslam medeniyeti etkisinde tarih boyunca birçok alimin yetişmesine vesile olmuştur. Mesela 12 ile 13. asırlarda yaşamış, mekanik ilminin kurucusu olan ve bugün doğa bilimleri denilen alanların birçoğu ile ilgilenmiş olan Ebu'l-İzz el-Cezeri, bu alimler arasında en çok bilinen isimlerden biridir (el-Cezeri, 2002, XVI; Uzun, 1997: 7). Bir diğeri makalenin konusu olan ve ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilen İzzeddin İbnü'l-Esîr el-Cezeri'dir. İlmi geleneği olan bir ailede yetişen İbnü'l-Esîr'in iki kardeşi de çeşitli ilim dallarında bilinen isimler

arasındadırlar. Modern çalışmalar Cizre’de altmış veya yetmiş civarında önemli alimin isimlerini tespit etmişlerdir (Gandûr, 1990 278-296: Tüzün, 2014, II: 390;). Bu sayı Cizre’deki ilmi derinliğin, birikimin ve bölge açısından şehrin öneminin en açık ifadesidir.

2-İBNÜ’L-ESİR: HAYATI, ŞAHSİYETİ, İLMİ KİŞİLĞİ VE ESERLERİ

A - Hayatı

Asıl ismi “İzzüddîn Ebu’l Hasen Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybânî el-Cezerî” dir. Cizre’de doğduğu için İbnü’l-Esîr el-Cezerî olarak bilinir, lakabı İzzüddîn dir. (İbn Hallikan, 1978, III: 348). Dedelerinden sahâbî Müsennâ b. Hârîse es-Şeybânî’nin mensup olduğu Şeybân kabilesine nisbetle, Şeybânî nisbesiyle de anılırdı (Koçkuzu, 2000, XXI: 28). İbnü’l-Esîr, ilk İslam fetihleri sırasında önce Irak’ın Şehrizor bölgesine yerleşen, daha sonra IV/X. yüzyılda Büveyhî hükümdarı Adudüddevle’nin baskısıyla Cizre’ye giden bu kabilenin bir koluna mensuptur (Özaydın, 2000, XXI: 26). Babası Şeybân kabilesinin bu kolunun ileri gelenlerinden biridir. Dönemin Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî’nin (ö. 541/1146) vezirlerinden Ebu Ca’fer el-İsfahânî’nin (ö. 637/1239) makamında babasının özel itibarı olması sebebiyle “Esîr” (tercih edilen, itibarlı) lakabı kendisine verilmiştir. (Durmuş, 2000, XXI: 30). İbnü’l-Esîr aynı zamanda *en-Nihaye* ve *Camîu’l-Usul* adlı eserlerin yazarı olan hadis, tefsir ve lügat âlimi Mecdüddîn’in (ö. 606/1210) kardeşi ve *el-Meseli’s-Saîr* adlı eserin sahibi, belagat alimi, münekkit ve vezir Ziyaeddin’in (ö. 637/1239) ağabeyidir. Üçkardeş tarihte Beni’l-Esîr olarak tanınmışlardır.

İbnü’l-Esîr 4 Cemâziyelevvel 555’te (12 Mayıs 1160) Cizre’de doğdu. (İbn Hallikan, 1978, III: 349). Doğum tarihi hakkında bütün klasik yazarlar aynı yılı vermişlerdir. Gün ve ay olarak tam eksiksiz şekilde doğum tarihini sadece İbn Hallikan vermektedir. Muhtemelen diğer klasik kaynaklar da İbn Hallikan’dan istifade etmişlerdir. Yani bu konuda İbn Hallikan tek kaynaktır diğer kaynaklar onu tekrar etmiştir denebilir. Dolayısıyla bu durumun bir yanılığa sebep olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü İbnü’l-Esîr’in *el-Kâmil* de söyledikleri bu konuda böyle düşünmemize neden olmaktadır. O, bu eserinde 571/1175-76 yılını anlatırken, çeşitli olaylar başlığı altında başından geçen şu hadiseden de bahseder: İbnü’l-Esîr hocasından hesap (matematik) dersi aldığı

sırada güneş tutulması meydana gelince korktuğunu ve hocasına sarıldığını ifade eder. Bunun üzerine hocası onu cesaretlendirip teskin eder. İbnü'l-Esîr burada kendisiyle ilgili şu ifadeyi kullanır: “Ben o zamanlar henüz küçük bir çocuktum” (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 346). Bu ifade herhalde onun 16 yaşından daha küçük olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla 1160 yılından sonraki yıllarda doğmuş olma ihtimali daha yüksektir, ama elimizde kesin bir bilgi olmadığı için kaynaklarda verilen ortak tarihi kabul etmek durumundayız. İbnü'l-Esîr doğduğunda ailesinin himayesinde bulunduğu Zengi/Atabeyler devleti Biladüşşam'da birliği sağlamış (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 169), Haçlılarla mücadele artık Mısır üzerinden yürütülmekteydi. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr kendisinden öncekilerden daha iyi bir çocukluk ve eğitim dönemi geçirecektir.

İbnü'l-Esîr'in babası, Zengiler/Atabeyler devletinin yöneticilerine yakınlığıyla bilinen ve onlar tarafından sevilen bir zat olduğu için Cizre'de uzun yıllar yöneticilik yapmıştır. Bir dönem İmadüddin Zengin'in (1127-1146) veziri Cemaleddin'in Cizre'de naibliğini yapmış, daha sonra da Musul hâkimi Kutbeddin Mevdûd b. Zengi (1149-1170) vefat edinceye kadar onun adına Cizre'yi fiilen idare etmiştir. Cizre Divanü'l-harâcî'nin başkanlığını yapan müellifin babası Kasruharb, Dicle nehrinin böldüğü ve bostanlarıyla meşhur Akîme adlı köylerinde çiftçilikle uğraşmakta ve ticaret yapmaktadır (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 287-288; amlf, 1963: 118, 147-148; Özeydin, 2000, XXI: 26).

İbnü'l-Esîr henüz 10 yaşına varmadan Nureddin Zengi, Eyyubi ailesi aracılığıyla Mısır'da Haçlılarla yaptığı mücadeleyi kazandı. Selahaddin Eyyubi 1169 yılından itibaren Mısır'ı Nureddin adına yönetmeye başladı (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 278). Hayatının bu dönemiyle ilgili çok fazla bilgi olmasa da İbnü'l-Esîr, 24 yaşlarına kadar Cizre'de yaşadı. İlk eğitimini de burada babasının gözetiminde aldı. Şehrin bir eğitim ve kültür merkezi olması müellifin ileri seviyedeki eğitimini Cizre'deki medreselerde tamamlamasına vesile oldu. Cizre'nin medrese kültürü açısından zenginliği ve kavşak noktada yer alması birçok alimin şehre uğramasına vesile olmuş, muhtemelen bu durum İbnü'l-Esîr'in oldukça verimli bir eğitim süreci geçirmesine sebep olmuştur. Fakat İbnü'l-Esîr'in Cizre'de kimlerden ders aldığıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.

Cizre eğitim ortamı bakımından yeterli olsa da devletin merkezlerinden biri olan Musul daha iyi imkanlara sahipti. Bu durum Cizre'de eğitimine devam eden İbnü'l-Esîr'in sık sık Musul'a gidip çeşitli hocalardan ders almasına sebep oluyordu (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 368). Fakat bu hocaların kimler olduğu

hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif 21 yaşındayken hacca gitti, Haremeyn'de bazı âlimlerle görüşüp onlardan hadis öğrendi (Özaydın, 2000, XXI: 26). Hacdan dönerken Bağdat'ta bir süre kalarak Şâfiî fakihî Şeyh Ebü'l-Kasım Yaiş ve diğer hocalardan ders aldı (İbn Hallikan, 1978, III: 348). İbnü'l-Esîr hacdan döndükten sonra babasının siyasi şartlar gereği vermek zorunda kaldığı kararlar aile hicri 579 yılının recep ayında (Ekin-Kasım 1183) dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Musul'a göç etti (Yunini, 1954, I: 64). Bu tarihte 24 yaşlarında olan İbnü'l-Esîr ilmi açıdan daha zengin olan bir şehre göç etmenin muhtemel faydalarının farkındadır ve bu durum onu oldukça sevindirmiş olmalıdır.

Ailenin Musul'a göç etmesinin muhtemel bazı nedenler ileri sürülebilir fakat en önemli sebebi Nureddin Zengi'nin 1174 yılında vefat etmesinden sonra (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 322) bölgede meydana gelen siyasi değişimler olmalıdır. Çünkü Nureddin'den sonra Selahaddin Eyyubi ile Zengi ailesi arasında meydana gelen mücadelede aile zayıflamış, zamanla hakimiyetlerinde bulunan birçok şehir Selahaddin'in yönetimine geçmiştir. 1183 yılında Musul Atabeyi olan İzzeddin Mesud bazı emirlerin tahriki sonucu naibi olan Mücahidüddin Kaymaz'ı hapse attırdı. Onunla birlikte hareket eden Cizre ve Erbil hakimlerini azletmek istedi (Şeşen, 1999: 68). Muhtemelen bu tartışmaların ortasında kalmak istemeyen İbnü'l-Esîr'in babası kendisine yakın bulduğu Zengi Emiri İzzeddin Mesud'un yanına, Musul'a göç etti. Zaten aradan birkaç ay geçtikten sonra Cizre emiri Sencerşah, Musul atabeyi İzzeddin Mesud'un baskısından kurtulmak amacıyla Dımaşk'a elçilerini göndererek Selahaddin Eyyubi'nin himayesine girdi (İbn Şeddâd, 2015: 109-110).

İbnü'l-Esîr'in yaşadığı asrın önemli bir özelliği ilmi anlamda büyük bir hareketliliğin olmasıdır. Müellif henüz Cizre'deyken bu tür ilim yolculuklarına çıkmış, Bağdat, Şam, Kudüs, (Sandıkçı, 1999:101) Mekke ve Medine gibi dönemin ilmi başkentleri olan şehirleri ziyaret ederek birçok farklı hocadan ders alarak tedrisini tamamladı. Mesela öğrencisi İbn Hallikan (ö. 681/1282), yukarıda ifade edilenler dışında müellifin Musul'da Ebü'l-Fazl Abdullah et-Tûsî'den hadis dersleri aldığını söyler. (1978, III: 348). Aynı şekilde Musul'da Ebü'l-Ferec Yahyâ es-sekafî, Ebû Mansûr Müslim es-Sihî (Zehebi, 1985, XXII: 354) ve İbn Şebbe en-Nahvî el-Mukrî'den (Özaydın, 2000, XXI: 26) dersler almıştır.

İbnü'l-Esîr, eğitimini tamamladıktan sonra ilim ve devlet adamı olarak Zengi ailesinden itibar gördü. Mesela müellifimiz Musul atabeyinin elçisi olarak

defalarca Bağdat'a gitti. Her gidişinde yukarıda ifade edildiği gibi hem Ebü'l-Kasım Yaiş, Abdülmün'im b. Küleyb, Abdülvehhab b. Sükeyne gibi bilginlerden, hem de kütüphanelerdeki kıymetli kitaplardan ve temin edebildiği resmî belgelerden istifade etti (İbn Hallikan, 1978, III: 348; Özaydın, 2000, XXI :26). Yine İbnü'l-Esir, bu elçilik görevleri vesilesiyle İslam dünyasının çeşitli yerlerini gezdi. Dımaşk'ta Ebi'l-Kasım b. Sasra'dan (ö. 586/1190) istifade ettiği gibi (Zehebi, 1985, XXII: 354) özellikle Şam ve Kudüs'te önemli fakih, kura, muhaddis, dil ve belagat âlimlerinden dersler aldı (İbn Hallikan, 1978, III: 348; Özaydın, 2000, XXI: 26). Bunlar dışında İbnü'l-Esîr'in *el-Kamil*'de bahsettiği birçok hocası daha vardır. Abdullah b. Süveyde et-Tikrîti (ö. 584/1188), İbn Efdalu'z-Zaman (ö. 585/1189), Cemâleddin Ebû Ali el-Hamevî, Ebû Hafs Ömer el-Bağdâdî, Kadı İbn Ğanâim el-Halebi gibi isimler buna örnek gösterilebilir (Tuleymat, et-Tarîhu'l-Bahir, 1963: 10-12).

İbnü'l-Esîr, Kudüs'ün fethine bizzat katılamasa da sonraki yıl olan 584 (1188) yılının neredeyse tamamını Selahaddin Eyyubi (ö. 589/1193) ile seferlere katılarak geçirdi. *el-Kamil*'de bu yılın olaylarını anlatırken sultanın yanında olduğunu söylemekte, savaş esnasında bazı olayları görgü şahidi olarak anlatmakta ve gördüğü yerler hakkında bilgiler vermektedir (İbnü'l-Esîr, 1985, XII: 17-33). Bu yıl Hittîn Savaşı'nın cereyan ettiği alanı gezen İbnü'l-Esîr, Selahaddin Eyyûbi'nin Üçüncü Haçlı Seferi öncesi Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlediği sefere Musul askerlerinin yanında İbn Şeddâd ve Katib el-İsfehânî gibi iki önemli tarihçi ile birlikte katıldı. 1189 yılında başlayan Üçüncü Haçlı Seferi esnasında Selahaddin'in yanında olmasa da 1192'ye kadar sürecek olan savaşı şahitlerinden dinleyerek kaydetti. 603'te (1207) tekrar hacca (İbn Hallikan, 1978, III: 348; Özaydın, 2000, XXI: 26) giden müellif muhtemelen burada önemli alimlerle görüşmüş ve çeşitli dersler vermiştir.

1120 yılına gelindiğinde İbnü'l-Esîr artık hayatının sonlarına yaklaşmıştı. Fakat kendi ifadesine göre uzun süre yazıp yazmama noktasında tereddüt ettiği Moğol istilası bu yıl İslam dünyasını kavurmaya başlamıştı. Müellif konuyla ilgili içinde bulunduğu haleti ruhiyesini şu şekilde ifade etmektedir: “*Tatarların, diğer adıyla Moğolların İslâm diyarına girişleri hadisesini kaleme almaktan yıllarca çekinip durdum. Bu olayları kaydetmeyi hiç de istemiyordum. Bazen bunu yazmanın gereğine inanıyor, bir adım ileri atarken iki adım geri atıp vaz geçiyordum. İslâm'ın ve Müslümanların ölüm haberlerini ve başlarına gelen büyük felâketi yazmak kimin kolayına gidebilir? Kim bu büyük felâketin yazılmasını ve anlatılmasını kolay görebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı,*

keşke bu büyük felâketten evvel ölüp gitseydim! Adım ve sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamıyaydım!" müellif Müslümanların başına gelen bu felaketi tarihteki bütün katliamlarla karşılaştırıp şu ifadeleri kullanır: "Şayet birisi çıkar da: «Cenab-ı Allah'ın Hz. Âdem'i yarattığı gündən bu güne kadar bu büyük felâketin benzeri görülmüş ve yaşanmış değildir.» derse mutlakâ doğru söylemiş olacaktır." Diyerek her şehrin İsrailoğulları ve Kudüs'ün yaşadığı felaketin aynısını ayrı ayrı yaşadığını ifade eder (İbnü'l-Esîr, 1985, XII: 316-317).

Hayatını sık sık ilim yolculuklarına adayan İbnü'l-Esîr 626 (1229) yılının sonlarında Halep'e gitti. Burada Halep hâkimi el-Melikü'l-Azîz'in atabegi Şehabeddin Tuğrul, İbnü'l-Esîr'i saygın bir misafir olarak ağırladı ve ona ikramda bulundu. İbnü'l-Esîr, Halep'teyken İbn Hallikan onunla görüşür. Onun mütevazi, ahlâk ve fazilet âbidesi bir âlim olduğunu ve kendisinin de onun ilminden istifade ettiğini söyler. İbnü'l-Esîr 627'de (1229-30) tekrar Dımaşk'a gitti ve bir yıl orada kaldı (İbn Hallikan, III, 1978: 349). Ömrünün son yıllarında hadis ilmine yoğunlaştığı için burada Müsnidüşşâm Kâsım b. Sarsa (Zehebi, 1985, XXII: 354) ve Zeynülmenâ b. Asâkir gibi âlimlerden semâ yoluyla hadis aldı. İbnü'l-Esîr hayatının sonlarına doğru adeta kendini hadis ilmine vakfederek ilerlemiş yaşına rağmen bu alanda öğrenci yetiştirdi. Muhtemelen sahâbe biyografilerine ve hadis râvilerinin nisbelerine dair eserlerini hadis ilmine yoğunlaştığı bu dönemde verdi (Özaydın, 2000, XXI: 26).

İbnü'l-Esîr 628'de (1230-31) tekrar Halep'e gider orada çok kalmadan Musul'a döner ve Bedreddin Lü'lü'nün (ö. 657/1259) himayesinde vefat edinceye kadar burada kalır (İbn Hallikan, 1978, III: 349; Özaydın, 2000, XXI: 26). Zehebi'nin, Kadı Sa'düddin el-Harisî'den yaptığı nakle göre İbnü'l-Esîr, 25 Şâban 630'da (6 Haziran 1233) Musul'da vefat etti. Ramazan ayında vefat ettiğine dair bir rivayet aktarmasına rağmen Zehebi, diğer kaynakların da İbnü'l-Esîr'in 630 yılının Şâban ayında vefat ettiğini ifade etmektedir (1985, XXII: 355). Hayatında önemli bir yeri olan Musul'a defnedilen müellifin kabrinin üzerine bugün 1939'da yaptırılan büyük bir türbe bulunmaktadır (Özaydın, 2000, XXI: 26).

İbn Kesîr'e göre, İbnü'l-Esîr, Musul Hükümdarlarından bazılarının vezirlik yaptı (İbn Kesîr, 2000, XII: 274). Fakat son dönem biyografî yazarlarının neredeyse tümü bunun doğru olmadığını söylerler. Çünkü İbnü'l-Esîr, Zengîler'in ve Eyyûbîler'in yaptığı makam ve mevki tekliflerini kabul etmemiştir. Ayrıca o, *el-Kâmil*'de önemli mevkilere çıkmış birçok devlet

adamının hiç beklemediği anda düştüğü durumları örnek göstererek geçimini sağlayabilenlerin devlet işlerinden uzak kalmasını tavsiye etmektedir (Özaydın, 2000, XXI: 26). İbnü'l Esîr, devlet görevi almaya karşı olduğunu söylemesine rağmen neredeyse bütün biyografiler onun elçilik görevini yaptığını söylemektedirler. İbn Kesîr'in yanıldığını varsaysak bile İbnü'l-Esîr'in vezirlik yapmış olması ihtimal dâhilindedir. Mesela Zehebi bir ifadesinde onun için "reîsan" kelimesini kullanmaktadır (1985, XXII: 354). Bu ifade dönemin en büyük âlimi ve âlimlerin lideri olarak anlaşılabilceği gibi yönetici, idareci ve lider anlamalarına da gelir. Zehebi bu ifadeyi rastgele kullanmamış olmalıdır. Bütün bunlarla birlikte ailesinin durumunu göz önünde bulundurduğumuzda İbnü'l-Esîr'in bu görevi yapmış olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü İbnü'l-Esîr'in, hem babası hem de kardeşi vezirlik görevini yapmışlardır. Hatta babasının bir müddet Cizre valiliği de yaptığını biliyoruz. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'deki kanaatlerinin hem tarihçi olması hem de devlette aldığı görevlerden edindiği tecrübe sonucu oluştuğu söylenebilir.

B – Şahsiyeti, İlmî Kişiliği ve Tarihçiliği

İbnü'l-Esîr ile hocalık talebelik ilişkisiyle birlikte samimi bir dostluk da kuran İbn Hallikan, onun şahsiyetinden ve kişiliğinden oldukça etkilenmiştir. Bu vesileyle ondan alçakgönüllü, mütevazi, ahlâk ve fazilet âbidesi bir âlim ve mükemmel bir insan olarak bahseder (İbn Hallikan, 1978, III: 349). Bütün klasik kaynaklarda şahsiyeti, kişiliği, ahlâkı ve alçakgönüllülüğü hakkında ittifak olmasına rağmen İbnü'l-Esîr'in çağdaşı olan el-Hamevî, (ö. 626/1229) bir vakfa verilmek üzere ona emanet edilen kitapları ve evrakları ilgili yere teslim etmemekle onu eleştirmektedir (el-Hamevî, 1993, VI: 2901-2902; İbnü'l-Kıftî, 1987, IV: 84; Şakir, 1980, II: 111-112). Dönemin şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda olayın farklı boyutları olabileceği gibi el-Hamevî'nin, İbnü'l-Esîr gibi muteber bir alimi rakip konumunda görmesi ihtimal dâhilindedir. Ayrıca rivayetinde yalnız kalması ona temkinli yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Nitekim Kıftî (ö. 646/1248) de el-Hamevî'nin biyografisini anlatırken bu olaydan bahsetmektedir.

İlim açısından klasik İslam âlimlerinde olduğu gibi İbnü'l-Esîr'de çok yönlü, hafızası çok kuvvetli, zeki bir âlim ve mütevazi bir insandı (Özaydın, 2000, XXI: 26). Dönemin tarihçiliğinin önemli bir göstergesi olan Eyyâmü'l-Arab ve Ensab ilminde otoriteydi (İbn Hallikan, 1978, III: 348). Tarihçi olarak bilinmesine rağmen hadis ilminde de çok ilerlemiş hem hadis hafızı olmuş hem

de hadis ilimlerinde derinleşmişti. Aynı şekilde edebiyat ve belagat ilimlerinde ileri derecede bilgi sahibiydi. Bilgisi, birikim ve meziyetleri gereği devlet yönetiminde çeşitli görevler alması onu lider konumuna getirmiş, evi hem ilim talebelerinin barınağı (Zehebi, 1985, XXII: 354) hem de âlim ve faziletli kişilerin toplanma yeri olmuştu (İbn Hallikan, 1978, III: 348). İşte bütün bunlar onun hem çok yönlü bir âlim hem edep sahibi bir idareci olduğunun göstergeleridir. İbnü'l-Esîr, ailesinin konumuna, edindiği ilme ve yöneticiliğine rağmen asaletinden ve şahsiyetinden hiçbir zaman taviz vermemiş, (Safedî, 1983, XXII: 136) gerektiği zaman devletle ilgili görevleri elinin tersiyle itmesini bilmıştır.

İbnü'l-Esîr, çok yönlülüğüne rağmen asıl şöhretini tarihçiliğine borçludur. Dönemin biyografi yazarları onun çok iyi derecede tarih bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedirler (İbn Hallikan, 1978, III: 348). O, İslâm dünyasının orta çağda yetiştirdiği en büyük tarihçilerden biridir. Ona bu şöhretini kazandıran dünya tarihi olarak yazdığı *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseridir. İslam tarihçileri onu Taberî (ö. 310/923) ve Mesûdî (ö. 345/956) gibi en büyük İslam tarihçileri arasında saymakta ve Reşîdüddin (ö. 718/1318), Makrîzî (ö. 845/1442), İbn Haldun (ö. 808/1406) gibi tarih ilminde büyük yenilikler yapan tarihçilerden biri olarak değerlendirmektedirler (Şeşen, 1998, s. 111-138). Zira İbnü'l-Esîr, hem *el-Kâmil* adlı eserini hem de tarihle ilgili diğer eserlerini yazarken belki de ilk defa tam manasıyla olayları kompoze ederek bir bütün halinde anlatarak dönemin şartlarından çok ileri bir yöntem takip etmiştir. Ayrıca şunu belirtelim ki; İbnü'l-Esîr kendi dönemindeki önemli olayları yazarken bu olayların geçtiği yerleri gezerek ilk elden hem görgü şahitliği yapmış hem de birçok kaynak elde etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 425; Hizmetli, 1991: 138). Bu birikimi sayesinde tarih yazımı ile ilgili belirlediği yöntem, eserlerinin bugün bile önemli kaynaklar arasında olmasını sağlamıştır.

İbnü'l-Esîr, çeşitli kaynaklardan naklettiği tarihi olayları sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Ona göre, bazı önemsiz olaylar gereğinden fazla abartılmış; bazı önemli olaylar da kısaca geçirilmiş ya da bazılarında hiç değinilmemiştir. Yine *el-Kâmil*'de, o dönem tarihçilerinin eserlerinde yaptıkları doğu batı ayırımının gereksiz olduğunu, bunun için de kendisinin hem doğuyu hem de Batı'yı kitabına konu edindiğini yazmaktadır. (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 1). Buradaki doğu-batı İslam dünyası açısından ele alınsa bile kısmen Hristiyan batı dünyasını da kapsamaktadır. Nitekim eserdeki birçok ciltte Endülüs, Mısır ve Hindistan tarihiyle ilgili önemli bilgiler yer almakta, özellikle son dönemde bu

bilgiler yoğunlaşmakta bunlardan da o günün bilinen dünyasının büyük bir kısmını konu edindiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışı onun eserinin dünya tarihçiliği bağlamında önemini kat kat arttırmaktadır. Fakat eserinin bu yönü yerel tarihi gözardı etmesine engel olmamaktadır. Müellif yerel tarihi genel tarihle bütünleştirirken doğal olarak yerel tarihte daha fazla ayrıntı verebilmektedir.

İbnü'l-Esîr, eserinin yazımında Taberî'yi esas aldığını, fakat onun eserindeki fazlalıkları almadığını, eksik gördüğü yerleri de diğer büyük tarih kitaplarından karşılaştırma yoluyla tamamladığını söylemektedir. (1985, I: 2). Yani o, güvenilir addettiği kaynaklara başvurmasıyla tanınan (Özaydın, 2000, XXI: 27) ve kaynaklar arasında kıyas yaparak en iyi rivayetleri alıp bütüncül bir yaklaşımla tarihi bilgileri aktaran bir tarihçidir. İbnü'l-Esîr, bu yöntemle tarihi bütünlüğe dikkat edilmesi ve olaylara bütüncül bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde onun, bugünkü araştırmacı titizliğiyle eserini önce notlar şeklinde yazdığını, müsvedde halinde olan bu notlar bittikten sonra da bir süre eksik gördüğü yerleri tamamladığını, metinlerin olgunlaştığına kanaat getirdikten sonra da eserini temize çektiğini görüyoruz (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 3).

İbnü'l-Esîr'e göre tarih; ibret alınması gereken olaylar bütünüdür. Ona göre tarihten istifade etmesi gereken ilk kesim yöneticilerdir. Onlar, tarih okuyarak kendilerinden önceki idarecilerin toplumları nasıl idare ettiklerini, toplumlarda var olan problemleri nasıl çözdüklerini, onların başlarına gelen iyi ve kötü halleri görür, böylece toplumlarını daha rahat yönetirler. Ona göre tarih, sadece yöneticilere değil bütün insanlara hitap eder. İnsanoğlu tarihi olayları okuyarak orada meydana gelen olaylardan ibret almalı, kendisine pay çıkarmalıdır. Çünkü tarih iyi ve kötü yönleriyle tekerrür eden bir dersten ibarettir (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 5).

İbnü'l-Esîr'e göre, dünyevi faydaları yanında tarih okumanın birçok uhrevi faydası da vardır. Her şeyden önce insan bu dünyada kalıcı olmadığını tarih okuyarak öğrenebilir. K. Kerim'deki kıssalar insanların yaşananlardan ibret alması için anlatılmıştır. İnsanoğlu bu kıssalardan peygamberlerin dahi bu dünyada kalıcı olmadıklarını; dünyadaki makam, mevki, şöhret gibi her şeyin geçici olduğunu görmeli ve ona göre hayatını düzenlemelidir. Kısaca insanoğlu yaşanmış olanı göz önünde bulundurarak ahiret hayatı için gerekli olan azığı hazırlamalıdır (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 6).

C – Eserleri

Birçok ilim dalında yetkin olan İbnü'l-Esîr'in asıl alanı dünya tarihidir. Fakat hem vefa duygusu hem de Müslümanlara hizmet etmek amacıyla et-Târîhu'l-Bahîr gibi özel tarih de yazmıştır. (Tuleymat, et-Tarihu'l-Bahir, 1963: 13). İbnü'l-Esîr İslâm Medeniyeti ve kültür tarihine çok önemli dört eser hediye etmiştir. Hem genel hem de özel tarih mahiyetinde olan bu eserler günümüze kadar etkilerini devam ettirmişlerdir. Çalışmada müellife nispet edilen bu dört eser anlatılıp diğerlerinin isimlerine değinilmekle yetinilecektir.

1 – *el-Kâmil fi't-Târîh*

İbnü'l-Esîr, bu eserini bazen *el-Müstaksâ fi't-Târîh* olarak isimlendirmiş (Hamdân, 1974: 68), bazı klasik biyografi yazarları da eserden *et-Târîhü'l-Kebîr* olarak bahsetmişlerdir (Zehebi, 1985, XXII: 354). Sehavî'nin zamanımızdaki tarihlerin en iyisi dediği bu eser İbnü'l-Esîr'in dünya tarihi mahiyetinde yazdığı en önemli eseri olduğu gibi (Şeşen, 1998: 12) ona, orta çağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını da kazandırmıştır.

Hem döneminin hem de sonraki dönemlerin en iyi tarihi olan (İbn Hallikan, 1978, III: 348) *el-Kâmil*, tarihin faydası ve tarih yazımında dikkat edilmesi gereken ilkelerin yer aldığı ve tarih metodolojisi açısından o günün şartlarında çok ileri düzeyde olan bir mukaddimeyle başlar. Nitekim bu mukaddimenin niteliği, İbnü'l-Esîr'in burada anlattığı usul çerçevesinde yeri geldiğinde, kendisinden önceki tarihçileri eleştirisinde görülebilir (İbnü'l-Esîr, 1985, III: 58, 387; XI: 305; Şeşen, 1998: 138). Büyük bir öneme sahip bu kısa mukaddimeden sonra eser İslâm'da tarihin kullanılması, zaman kavramı, yaratılış, peygamberler tarihi, İran hükümdarları, cahiliye Araplarıyla devam eder. İbnü'l-Esîr, Peygamber Efendimizin hayatını anlatırken hicretle birlikte eseri yıllara göre tasnif eder ve yıl içinde meydana gelen olayları da düzenli bir sıra içinde anlattıktan sonra son bölümde o yıl meydana gelen önemsiz olayları ve biyografileri kayda geçer. İbnü'l-Esîr bu yöntemle, yaşadığı dönemdeki olayları anlattıktan sonra eserini 628 (1231) yılı olaylarıyla birlikte 10 (İbnü'l-İmâd, 1991, VII: 241) veya 12 cilt olarak tamamlar (Şakir, 1980, II: 112). Eser dünya tarihi olmasına rağmen ana hatlarıyla siyasî-askerî İslâm tarihidir. Türk tarihi araştırmacıları için önemli bir kaynak olan eser biyografi ve kültürel açıdan zayıftır. İbnü'l-Esîr eseri, akıcı ve güzel bir üslupla kaleme almış, tarihi olaylar arasında sağlam bir kurgu oluşturmuş, gereksiz ayrıntıdan ve senet

zincirinden kurtarıp esere canlılık katmıştır (Şeşen, 1998: 138). Eserin dikkat çekici yönlerinden biri de Mısır ve Endülüs dolayısıyla Batı tarihleri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmesidir (Hatun vd. 1964: 300). Eser bu yönüyle muadili olan diğer dünya tarihlerden ayrılır. Özellikle son ciltlerde bu anlamda bilgiler daha da çeşitlenir ve o günkü İslam coğrafyasının tarihi anlatılırken doğal olarak ilişkide oldukları diğer toplumlar hakkında da bilgi verir.

el-Kâmil, ilk defa Carolus Johannes Turnberg tarafından Leiden’de 13. cildi fihrist olmak üzere 1851-76 yılları arasında yayımlanmıştır. 1979 yılında Beyrut’ta Dâru’-Sadr da bu çalışmanın tıpkıbasımı yapılmış, 1992 yılında da Daru Beyrut’ta tekrar basılmıştır. Halil Me’mun Şiha’nın yeniden tahkikini yaptığı eser 2002 yılında Beyrut’ta Dârü'l-Ma'rife tarafından fihristsiz bir şekilde 9 cilt olarak yayımlanmıştır. Ayrıca eser çeşitli zamanlarda Mısır’da ve dünyanın çeşitli yerlerinde tamamen veya kısmen basılmıştır (Yıldız, 1985, 1: XV). Eser 1985- 87 yılları arasında bir heyet tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Bahar Yayınları tarafından 12 cilt halinde fihristsiz olarak yayımlanmıştır.

İbnü'l-Esîr, eserini yazarken birçok tarihçiden istifade etmiştir. Mustafa Şakir bunlardan 32 tanesini tesbit edebildiğini söylemektedir. (1985, II: 113). Taberi (ö. 310/922) (İbnü'l-Esîr, 1985, VI, 23), Kalânîsî (ö. 555/1160), Beyhaki (ö. 470/1077) (İbnü'l-Esîr, 1985, XI: 305) ve İbnü'l-Ezrak (ö. 577/1181) (Şeşen, 1998: 113-119) bunlardan bazılarıdır.

İbnü'l-Esîr, birçok tarihçiden istifade ettiği gibi ondan istifade eden birçok tarihçi de vardır. Hatta kendisinden sonra yazılan bütün tarih kitapları onun bu eserinden büyük oranda istifa etmişlerdir. Bunlar arasında; Ebu Şame (ö. 665/1268), Ebü'l-Fidâ (ö. 731/1331), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Makrizî (ö. 845/1441), Ali b. Tabâtabâ (ö. 709/1309), Hicaz-Yemen tarihçilerinden el-Hamzî (ö. 714/1314) ve el-Yâfi'î (ö. 768/1367), (Şeşen, 1998: 147-271); İbnü'd-Dübeysi (ö. 637/1239), Şihâb el-Kûsî, Mecdüddin b. Ebû Cerâde, Şeref b. Asâkir, Sungur el-Kudâî, (Sübkî, 1964, VIII: 300) ve İbn Hallikân gibi tarihçiler vardır (Özaydın, 2000, XXI: 27). Yine İbnü's-Sâ'î (ö. 674/1276) el-Kamil'e 5 ciltlik bir zeyl yazmış, Baybars (ö. 725/1325) da tarihi'nin önemli bir kısmını İbnü'l-Esîr'in bu eserinden almıştır (Şeşen, 1998: 164-177)

2 – et-Târîhu'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atâbekiyye

Eser *Târîhu'd-devleti'l-Atâbekiyye fî'l-Mevsil* olarak da bilinir. Müellifin yaşadığı dönemde el-Cezire bugün Türkiye'nin doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesinin bir kısmını içine alan bölge için adeta bir kültür ve tarih hazinesi

durumda olan bu eserin el yazması tek nüshası (Tuleymat, et-Târîhu'l-Bâhir: 19) mevcuttur. İbnü'l-Esîr, Musul ve Cizre'ye hâkim olan Zengîler'in İslâm'a ve Müslümanlara yaptıkları hizmetleri, Haçlılara karşı yaptıkları mücadeleyi ebedileştirmek, ailesine ve şahsına yaptıkları iyilikler karşısında, Zengi ailesini ebedileştirmek ve onları dünyaya örnek bir hanedan olarak tanıtmak amacıyla yazmıştır. Çünkü İbnü'l-Esîr daha önceki hükümdarların ahlak ve yaşayışlarını incelediğini, dört halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başka ondan daha ahlaklı ve adaletli birini görmediğini ifade eder (1985, XI: 323; Özaydın, 2000, XXI: 27).

Eser 521/1127 yılında İmadüddin Zengi'nin Musul'a hâkim olmasıyla başlar ve 607/1211 yılında Nureddin Arslanşah'ın vefatıyla biter. Nureddin Arslanşah'ın maddi ve manevi desteğiyle yazımına başladığı eseri oğlu el-Melikü'l-Kâhir İzzeddin Mesud (ö. 615/1218) zamanında tamamlayıp ona sunmuştur. Eser genelde *el-Kâmil* ile uyuşur zaman zaman da ters düşer. Bazen konulara *el-Kâmil*'de verilmeyen ayrıntılar eklenir böylece anlatılanlar detaylandırılmış olur (Özaydın, 2000, XXI: 27). İbnü'l-Esîr, bu eserinde Zengiler döneminin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel konularında ayrıntılı bilgiler vermektedir (Şakir, 1980, II: 114). Kitap bu açıdan dönem için büyük bir kaynak olduğu gibi bölgeyi bugün daha iyi anlayabilmek için bize önemli ipuçları da sunmaktadır. Kitap birinci el kaynak olduğu için, yani İbnü'l-Esîr babasının ve ağabeyinin aktardıklarını ve kendi gözlemlerini olduğu gibi yazdığından eserin değeri daha da artmaktadır. Bu yönüyle esere bölge tarihi demek daha doğru bir ifade olacaktır. Fakat eser Türkiye'de bu yönüyle henüz iyi bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Müellif, *et-Târîhu'l-Bâhir*'de diğer eserlerinden farklı olarak edebî bir dil kullanır (Tuleymat, et-tarihu'l-Bahir, 1963: 18).

İbnü'l-Esîr, eseri telif ederken ağabeyi Mecdüddin'den istifade etmekle birlikte daha çok babasının verdiği bilgileri esas almıştır (İbnü'l-Esîr, 1963, 118, 147; Özaydın, 2000, XXI: 27). Bazen de İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Tarihu Dimaşk* ve İbnü'l-Adîm'in (ö. 660/1262) *Ahbaru Haleb* ile İmadüddîn el-İsfahânî'nin (ö. 597/1201) bazı eserlerinden, görgü şahitlerinden ve *el-Kâmil* için kullandığı kaynak ve belgelerden istifade etmiştir. İbnü'l-Esîr, eserde genelde kaynak belirtmemekle birlikte bazen nadir de olsa şahıs isimlerine varıncaya kadar kaynaklarını zikretmiştir. (Tuleymat, et-Tarihu'l-Bahir, 1963: 19). Ebu Şame (ö. 665/1268), İbn Kadı Şühbe (ö. 851/1448), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), İbn Hallikan, İbn Vâsıl (ö. 697/1298), İbnü'l-Furat (ö. 807/1405),

Zehebi (ö. 748/1347) ve diğer tarihçiler bu eserden istifade etmişlerdir (Şakir, 1980, II: 114).

Bu eser ilk olarak 1876 yılında Fransızca tercümesiyle birlikte 400 sayfa olarak Paris'te basılmıştır (Zeydan, 1983, II: 85). Daha sonra Abdulkadir Ahmet Tuleymat 1963 yılında eseri tahkik edip 26 sayfalık mukaddimesiyle yayımlamıştır. Bu mukaddimede İbnü'l-Esîr'in hayat hikayesi de yer almaktadır. Ayrıca eserin sonunda muhakkik eseri tahkik ederken faydalandığı eserlerin kaynakçasını yapmış ve çeşitli konularda fihristlerin olduğu bir bölüm de eklemiştir (Hamdân, 1974: 83-84).

3 – *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*

Üç büyük cilt olarak telif edilen bu eser klasik kaynaklarda *Ahbârü's-Sahabe* (İbn Hallikan, 1978, III: 349), *Ma'rifetü's-Sahâbe* (Zehebi, 1985, XXII: 354) ve *Üsüdü'l-Ğabe* olarak ifade edilmekle birlikte (Sübkî, 1964: 300) İbnü'l-Esîr eseri, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* olarak isimlendirmiştir (İbnü'l-İmâd, 1991, VII: 242).

İbnü'l-Esîr, bu eserini biyografileriyle birlikte Sahâbe'nin güzellikleri ve faziletleriyle zenginleştirdi. O, *Üsdü'l-Ğâbe*'yi yazarken İbn Münde, Ebi Nuaym (ö. 336/948), İbn Abdilber (ö. 463/1070) (Safedî, 1983, XXII: 1337), Ebi Musâ (İbnü'l-İmâd, 1991, VII: 242), *Takyidü'l-Mühmel* adlı kitaptan bunlar gibi daha 30 eserden istifade etti ve eserin çeşitli yerlerinde bunların bazılarında bahsetti (Şakir, 1980, II: 115). Alfabetik metot takip edilerek tertip edilen eser, yaklaşık olarak 7500 sahabenin biyografisini içermektedir (Zeydan, 1983, II: 85). Bu tür eserler arasında çok seçkin bir yere sahiptir. (Özaydın, 2000, XXI: 27). İbnü'l-Esîr eserde muğlâk olan lafızları açıklamış, kaynaklardan seçip derlediği bilgilerin eksiklerini tamamlamış, hatalı yerlerini düzeltmiştir. Müellif, bu eserini yazarken takip ettiği metodu birçok âlim takip etmiş, bilhassa İbn Hacer (ö. 852/1449), bu metodun uygulayıcısı olmuştur. (Şakir, 1980, II: 115).

Eser ilk olarak, 1280 yılında Kahire'de 5 büyük cilt halinde yayımlanmış (Zeydan, 1983, II: 85), daha sonra birçok kez çeşitli baskıları yapılmıştır. Nevevî (ö. 676/1277), Muhammed el-Kâşğarî (ö. 709/1309), Zehebi ve Bedreddin Muhammed b. Ebi Zekeriya eseri ihtisar etmiş, Irakî (ö. 806/1404) de esere isimler ekleyerek katkıda bulunmuştur (Hamdân, 1974: 89).

4 – *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*

Klasik kaynaklarda *el Ensâb* olarak geçen eseri İbnü'l-Esîr, neseb ilminin unutulmasından ve bu konuda açık bir cehalet görmesinden ve ilim talebelerinin gördüğü ihtiyaçtan dolayı yazdığını söylemiştir (el-lübâb, ty: 5). Bu açıdan eser o dönemin eğitim açığını da büyük ölçüde kapatmıştır. Ensab ilmi konusunda büyük bir otorite olan İbnü'l-Esîr bu eserle İslâm dünyasına ve bölgeye büyük bir hizmette bulunmuştur.

Aslında kitap Semânî'nin (ö. 562/1167) yazdığı fakat ölümünden dolayı da tekrar elden geçirmeye fırsat bulamadığı eserinin düzeltilmiş, (Hamdân, 1974: 94) ihtisar edilmiş ve güzelleştirilmiş halidir (Zehebi, 1985, XXII: 354). İbnü'l-Esîr bu esere eklemeler yapmış, hatalarını düzeltmiştir. İbn Hallikan, eserin çok faydalı olduğunu ve o dönemde bu muhtasarın birçok insan tarafından kullanıldığını söylemektedir. Aslı sekiz cilt olan bu eserin İbnü'l-Esîr tarafından yapılan muhtasarı üç cilttir. (İbn Hallikan, 1978, III: 349). Safedî bu eseri aslının yarısı veya yarısından daha az olduğunu söylemiştir (1983, XXII: 136).

Kitabın bir bölümü ilk defa Ferdinand Wüstenfeld tarafından 1835 yılında Götting'de, (Şeşen, 1998: 139) tamamı ise Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire 1356-1357) ve Mustafa Abdulvâhid (Kahire 1971) tarafından yayımlanmıştır. Eser İslam toplumu açısından zengin malzeme içerir (Özaydın, XXI, 2000:27).

Bu eserleri dışında İbnü'l-Esîr'in *Târîhu'l-Mevsil* adlı tamamlanmamış bir çalışması (Zehebi, 1985, XXII: 354), *Tühfetü'l-acâib ve Tûrfetü'l-Ğarâib*, *Âdâbü's-Siyaset*, *Kitabü'l-Cihâd* ve *el-Câmiü'l-Kebîr fi'l-Belâğat* (Hamdân, 1974, s. 99-104) adlı eserleri bulunmaktadır.

SONUÇ

Dicle nehrinin sağladığı avantajla bölgenin önemli bir ticaret merkezi olan Cizre bu konumunu kültür ve medeniyet bağlamında zenginliğe dönüştürmeyi başarmış önemli bir İslam şehridir. Birçok medrese ve eğitim kurumunu bünyesinde barındıran şehir, büyük alimler yetiştirmiştir. Bu alimlerden en bilinenleri Benü Esîr ailesinden olan üç kardeşdir. Bu kardeşlerin ortancası olan İzzeddin İbnü'l-Esîr el-Cezeri ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden biridir. İbnü'l-Esîr'in babasının Zengilere yakın olması çocuklarının iyi bir eğitim almasına vesile olmuştur. Nitekim İslâm dünyasında

üç kardeşin farklı ilim dallarında zirve yaptığı başka bir aile yoktur. Bu açıdan da İbnü'l-Esîr'ler büyük bir örnek teşkil etmektedirler.

İbnü'l-Esîr'i, bize miras bıraktığı eserleriyle değerlendirdiğimizde çok rahat bir şekilde kendisine orta çağın en büyük tarihçisi diyebiliriz. Özellikle *el-Kâmil* adlı eseri Taberi'den sonraki dönemi toplu olarak anlatan tek kaynaktır. Aynı şekilde diğer İslâm Tarihçilerinin gözden kaçırdığı batı İslam dünyasıyla (Endülüs/İspanya Müslümanları) ilgili önemli bilgiler ihtiva etmesi İbnü'l-Esîr'i onlardan farklı kılmaktadır. Yine o dönemde İslam dünyasının boğuşmak zorunda kaldığı iki önemli problemi yaşaması ve onlarla ilgili birinci elden kaynak olması önemini daha da arttırmaktadır.

Aslında bunların da ötesinde el-Cezire bölgesi dikkate alındığında İbnü'l-Esîr'in bütün tarih çalışmaları bölgeyi anlatan birinci elden kaynaklar olduğu görülebilir. Özellikle Zengiler tarihini anlatan *et-Tarihu'l-Bahir* tümüyle bugünkü ifadesiyle yerel olarak bölgeye hasredilmiş özel bir tarihtir. Bu eser 1127-1211 yılları arasında bölgedeki siyasi, sosyal ve kültürel olaylar hakkında birinci elden değerli bilgiler ihtiva eder. Bu vesileyle çalışmamız açısından İbnü'l-Esîr daha da önem arz etmektedir.

Kıscacası İbnü'l-Esîr yazdıkları ve etkileriyle İslam dünyasının en büyük tarihçileri arasında olmayı hak etmiş önemli bir tarihçidir. Böyle büyük bir tarihçinin Cizreli olması durumu Türkiye ve bölge açısından daha da anlamlı kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Çiçek, M. Halil (1999). Yakın Dönemde Cizre Yöresi Medreseleri. *Hız Nûh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*. (Haz. M. Sait Özervarlı). İstanbul: Cizre Kaymakamlığı Yay. s. 125-134.

Durmuş, İsmail. (2000). İbnü'l-Esîr Ziyaeddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. (Cilt 21). s. 30-32.

el-Cezeri, Ebû'l-İzz İsmail (2002). *el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fi es-Sinaâti'l-Hiyel*. Ankara: TTK.

el-Hamevî, Yakut (1977). *Mucemü'l-Büldân*. (Cilt II). Beyrut: Dâr Sader.

el-Makdisi, Ebû'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şame. (1974). *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi' ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*. (Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid el-Kevseri, thk). Beyrut: Dârü'l-Cil.

el-Vakıdî, Muhammed b. Ömer (1996). *Târîhu Fütuh'l-Cezîre ve'l-Hâbûr ve Diyârı Bekir ve'l-Irak*. (Thk. A. Feyyad Harfûş). Dımaşk: Darü'l-Beşâir.

Gandûr, Muhammed Yusuf (1990). *Târîhu Cezireti İbn Ömer*. Beyrut : Dârü'l-Fikri'l-Lübnani.

Hamdân, Muhammed Abdullah. (1974/1394). *Benü'l-Esîr el-Fersani es-Selase*. Riyad: Dârü'r-Rifai.

el-Hamevî, Y. (1993). *Mucemü'l-üdebâ* (1. bs, C. 6). Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Hatum, Nureddin. Akıl, Nebih. Tarabin, Ahmed ve Medeni, Salâh. (1965/1384). *el-Medhal ile't-Tarih*. Dımaşk: Matbaatü'l-İnşa.

Hizmetli, Sabri. (1991). *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. (1978). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. (Cilt 3). (İhsan Abbas, thk), Beyrut: Dâru Sadır.

İbn Havkal (2014). 10. Asırda İslam Coğrafyası. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. (2000) *Büyük İslam Tarihi*. (Cilt 13). (Mehmet Keskin, trc). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Şeddâd, Bahâeddin (2015). *Selahaddin-i Eyyubi*, (Trc, M. Selim Bilge). Diyarbakır: Lis Yayınları.

İbn Şeddâd, İzzeddin (1928). *el-Alâku'l-Hatîre fi Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. (Cilt III/I). (Thk. Yahya Abbare). Dımaşk: Vezâretü's-Sekâfe.

İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. (1991). *Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb*. (Cilt 7). (Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, thk). Beyrut: Dâru İbn Kesir.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1985). *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. (1-12). (Ahmet Ağırakça vd., trc). İstanbul: Bahar Yayınları.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1963). *et-Târîhü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye*. (Abdülkadir Ahmed Tuleymat, thk). Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadise.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Lübab fi Tehzibi'l-Ensâb*. (Cilt 1). Beyrut: Dâru Sadr.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1997). *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*. (Cilt 1). (Halil Me'mun Şiha, thk). Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemâlüddin Ali b. Yusuf eş-Şeybânî. (1987). *İnbâhü'r-rivât ala enbâhi'n-nühât* (1. bs, C. 4). Kahire-Beyrut: Dârü'l-Fikrî'l-Arabî.

İsnevi, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan. (1981). *Tabakatü'ş-Şafiiyye*. (Cilt 1). (Abdullah Muhammed Cuburi, thk). Riyad: Dârü'l-Ulum.

Koçkuzu, Ali Osman. (2000). İbnü'l-Esir Mecdüddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Cilt 21). 28-29.

Mukaddesi, Ahmed b. Muhammed (2015). *İslam Coğrafyası*. (Çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge.

Mustafa, Şakir (1980). *et-Tarihü'l-Arabi ve'l-müerrihun*. (Cilt 2). Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin.

Özaydın, Abdülkerim. (2000), İbnü'l-Esîr İzzeddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Cilt 21). 26-27.

Sâbân, Süheyl (2013). Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (Çev. Hüseyin Güneş). Cilt 4. Sayı 7. s. 154-162.

Safedî, Ebü's-Safa Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah. (1983). *el-Vaafi bi'l-Vefeyat*. (Cilt 22). (Remzi Baalbeki, Gözden Geçiren). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag. Beyrut: Neşriyatü'l-İslâmiyye.

Sandıkçı, Kemal (1999). Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr Kardeşler. *Hız. Nüh'tan Günümüze Cizre*

Sempozyumu. (Haz. M. Sait Özerverli). İstanbul: Cizre Kaymakamlığı Yay. s. 89-104.

Sübki, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi. (1964/1383). *Tabakatü'ş-Şafiiyyeti'l-Kübra*. (Cilt 8). (Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv., thk). Kahire: İsa el-Babi el-Halebi.

Şeşen, Ramazan (1987). *Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları.

Şeşen, Ramazan (1999). Mervânîlerden Eyyübîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre. *Hz. Nûh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*. (Haz. M. Sait Özerverli). İstanbul: Cizre Kaymakamlığı Yay. s. 63-71.

Şeşen, Ramazan. (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR).

Tüzün, Mesut (2014). *Cizre Tarihi*. (Cilt I-II). İstanbul: Nûbihar.

Uzun, Abdullah (1997). *Cizreli Eb-ül-iz ve Otomatik Makinaları*. İstanbul: Esra Yayınları.

Yıldız, Hakkı Dursun. (1985). Önsöz. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Cilt 1). İstanbul: Bahar Yayınları.

Yunini, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah. (1954). *Zeylu Mir'ati'z-Zaman*. (Cilt 1). Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1985/1405). *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*. (Cilt 22) (Şuayb el-Arnaut, thk). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zeydan, Corci. (1983). *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*. (Cilt 2). Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat.